

Орловська О.А.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ПРОБЛЕМА ДІЯЛЬНОСТІ В ЮРИДИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглянуто проблему діяльності в юридичній психології. Діяльність визначено як явище із сукупністю взаємопов'язаних елементів, що утворюють структуровану систему.

Виокремлено основні напрями діяльності в юридичній психології: як принцип єдності свідомості, поведінки і діяльності (свідомість є визначальною для поведінки і діяльності, а разом з тим, останні є умовою для її виникнення та існування; поведінка і діяльність планується з конкретною метою); як правопорушна активність (діяльність як суто людська діяльність, що пов'язана із порушенням законів, має дестабілізуючий та руйнівний характер); як правоохоронна активність (діяльність як форма людської активності, проте з боку охорони законів та права, контролю людської діяльності як правопорушної активності). Найбільшу увагу приділено діяльності, яка здійснюється як форма активності в юридичній системі, зокрема, в межах процесуальної практики.

Відзначено, що поняття «діяльність» є одним із центральних у юридичній психології. Виокремлено такі види діяльності у розгляді справи в суді: пізнавальна (ретельне вивчення деталей, висування можливих версій, визначення конкретної норми закону, вивчення особистості учасників процесу), конструктивна (уявне представлення перебігу подій та їх результатів, прогнозування, планування і прийняття рішення), комунікативна (встановлення психологічного контакту, управління спілкуванням з боку слідчого, здійснення психологічного впливу, одержання необхідної інформації в процесі спілкування), посвідчувальна (використання способів фіксації, що відіграють доказову роль, їх оцінка, перевірка та демонстрація, верифікація), виховна (сприяння виправленню і перевихованню злочинців, виховання всіх громадян держави для дотримання законів і моральних норм поведінки, демонстрація судового процесу як взірця неухильного дотримання норм закону). Визначено ключові характеристики кожної діяльності та їхнє значення для системи процесуальної практики.

Визначено, що єдність форм діяльності утворює функціональну систему, суб'єкти якої функціонують в системі дотримання законодавства, прав та відповідальності.

Ключові слова: діяльність, юридична психологія, судочинство, пізнавальна діяльність, конструктивна діяльність, комунікативна діяльність, посвідчувальна діяльність, виховна діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Проблема діяльності у психології має значну історію дослідження. У радянський час вивчення проблеми діяльності було сконцентровано передусім у області загальної та вікової психології, а пізніше стало ядром дослідження інших вузькоспеціалізованих напрямів, таких як психологія праці, організаційна психологія, психологія діяльності, зокрема і в особливих умовах. Також проблема діяльності певною мірою досліджується і в межах юридичної психології. Тут діяльність розглядається як активність різних суб'єктів процесуальної та непроцесуальної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Діяльність у різних її формах є одним із поширених понять в юридичній діяльності. Діяльність як явище в юридичній психології розглядалася науковцями в різноманітних аспектах, зокрема

поглиблено досліджувалися основні характеристики діяльності у роботах як закордонних, так і вітчизняних науковців. Слід відзначити висновки, що зробили у своїх працях В. Бедь, Г. Гордієнко, С. Гусарев, А. Дулов, Е. Клапаред, А. Коні, В. Коновалова, О. Ліпман, Л. Лодій, С. Максименко, К. Марбе, В. Медведєв, Г. Мухіна, О. Ратінов, О. Скакун, А. Столяренко, М. Цвік, В. Шепітько, Х. Штельцер, В. Єлпатьєвський.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд проблеми діяльності через деякі форми активності суб'єктів юридичної практики.

Виклад основного матеріалу. Для початку дамо визначення юридичній психології та окреслимо її загальні складові.

Юридична психологія – це прикладна наука і галузь знань, що виникає на межі психології та правознавства у другій половині XIX століття

і вміщує коло питань, що стосуються психологічних явищ, пов'язаних із правом у координатах системи «людина – суспільство – право» [2]. Оскільки людина є учасником економічних, виробничих, службових та інших суспільних відносин, то вона стає стороною правових відносин у всій їхній багатоманітності (кримінальних, цивільних та інших) у зв'язку з фактами юридичного значення. Фахівці з юридичної психології вирішують психологічні проблеми, що виникають у професійній діяльності юриста: щодо правової соціалізації особистості, факторів і умов формування правосвідомості і причини її деформації, щодо психологічних аспектів криміналізації особистості, механізмів злочинної поведінки і особистості злочинця, щодо психологічних питань перевиховання правопорушників [4]. Розвиток юридичної психології зумовлений тим, що галузь має відповідати на виклики сьогодення, а отже – й постійно розвиватися, розробляти рекомендації для здійснення більш ефективної правотворчої, правозастосовної, правоохоронної діяльності, а напрями її розвитку мають корелюватися із особливостями правової системи держави.

Завдання юридичної психології розділяють на загальні та одиничні, в межах яких визначають такі:

1) вивчення психології особи юриста (слідчого, прокурора, судді, адвоката тощо) і його діяльності, психологічних особливостей юридичної процедури;

2) розгляд психологічної ефективності дії норм права, правотворчого процесу;

3) дослідження психологічної структури злочину та особи правопорушника, формування антисоціальної установки і методів попереджувальної діяльності;

4) вивчення шляхів формування психічної діяльності учасників судочинства з метою найбільш оптимального виконання завдань правосуддя;

5) розгляд психологічних основ проведення окремих процесуальних дій з метою найефективнішого здійснення пізнавальної діяльності та її організації;

6) дослідження психологічних закономірностей пенітенціарної діяльності з метою розроблення системи заходів, що сприяють корекції поведінки засуджених;

7) створення рекомендацій щодо навчання і виховання працівників правозастосовних органів, спрямованих на формування професійно необхідних якостей;

8) розроблення практичних рекомендацій для юристів щодо здійснення правотворчої, правозастосовної та правоохоронної функцій;

9) забезпечення правозастосовної практики психологічним знанням, розроблення методик психологічної діагностики та судово психологічної експертизи;

10) аналіз психологічних характеристик правового виховання громадян з метою розроблення методів профілактичної діяльності щодо окремих осіб і груп населення [3, с. 8–9]. Ми бачимо, що поняття «діяльність» як активність різних сторін і в різних формах фігурує в більшості завдань юридичної психології.

У реалізації завдань повинні враховуватися певні вимоги:

– по-перше, юридична психологія має надати соціально-психологічну «фотографію» стану і динаміки державно-правових явищ;

– по-друге, її дослідження мають встановлювати «діагноз» розвитку психологічного аспекту правових явищ;

– по-третє, юридична психологія вивчає психологічні фактори, що впливають на державні та правові процеси [7, с. 5–6].

Юридична психологія містить дві великі складові. Загальна частина включає предмет і завдання юридичної психології, історію розвитку, набір методів, зв'язок з іншими науками, а також основи загальної і соціальної психології, правосвідомість, психологію юридичної праці та психологію правовідносин у сфері підприємництва. Особлива частина містить дисципліни більш вузького спрямування, як-от: психологія потерпілого, психологія неповнолітнього, кримінальна психологія, слідча психологія, психологія судового розгляду кримінальної справи, виправно-трудова психологія, адаптація особистості звільненого до умов нормального життя, судово-психологічна експертиза [7, с. 5–6]. Проблема діяльності більшою мірою цікавить нас як складова особливої частини.

Окремим розділом в юридичній психології є *методи*, які використовуються для реалізації завдань галузі. Методи юридичної психології можна розділити на декілька категорій згідно з метою дослідження: методи наукового пізнання, методи вивчення особистості в юридичній діяльності, методи психологічного впливу на особистість та методи судово-психологічної експертизи [5, с. 10]. Окрім загальнонаукових методів, як-от: спостереження, експеримент, синтез, аналіз, індукція, дедукція, конкретизація, узагальнення

тощо, незамінними є методи вивчення особистості: спостереження, бесіда, біографічний метод, метод узагальнення незалежних характеристик, метод вивчення процесу та результатів слідчої й судової діяльності, експериментальний метод та інші. Також для юридичної психології є характерним використання методів психологічного впливу на особистість з метою її виховання чи перевиховання, стимулювання до законотворчої поведінки, надання допомоги у відновленні в пам'яті певної інформації, мотивування до відвертості, ефективного проведення експертного дослідження, адаптації особи до обставин нормального існування в умовах звичайного соціального середовища [5, с. 11].

Розглянемо явище діяльності в координатах юридичної психології.

Діяльність у юридичній психології ми визначаємо як явище із сукупністю взаємопов'язаних елементів, що утворюються в структуровану систему. Діяльність містить складові, які відповідають етапам процесу її здійснення. Дослідник С. Ніколаєнко зазначає, що перед початком діяльності визначається ціль, що є уявним образом майбутнього бажаного результату діяльності. «Сам процес діяльності визначається як сукупність дій, що спрямовуються на досягнення мети або на зміну стану предмета діяльності» [6, с. 92]. Кожна дія має таку саму структуру, як і діяльність узагалі, але спрямовується на конкретне завдання. Здійснюючи діяльність, суб'єкт використовує такі засоби: набутий досвід, знання, вміння і навички, норми поведінки, що становлять його підготовленість до цієї діяльності [6, с. 92].

У сучасній юридичній психології проблема діяльності розробляється трьома напрямками:

- у контексті принципу єдності трьох компонентів: свідомості, поведінки та діяльності;
- як різновид правопорушної активності, насамперед у вигляді злочинної діяльності;
- як різновид правоохоронної активності, передусім у вигляді оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ [4, с. 311].

Перший принцип базується на ідеї, що свідомість є визначальною для поведінки і діяльності, а разом з тим, останні є умовою для її виникнення та існування. Дослідники С. Максименко та В. Медведєв пояснюють цей принцип наступним чином: поведінка і діяльність людини керуються свідомістю, завдяки ній діяльність планується з конкретною метою; однак в окремих випадках поведінка та діяльність може бути частково або повністю неусвідомленою [4, с. 311].

Другий принцип зосереджує увагу на суто людській діяльності, що пов'язана із порушенням законів. Так, злочинна діяльність загалом є нестабільною, носить руйнівний характер і тільки в окремих випадках може мати позитивну складову, наголошують дослідники.

Третій принцип розкриває діяльність також як форму людської активності, проте з боку охорони законів та права, контролю людської діяльності як правопорушної активності.

Згідно із зазначеним, ми бачимо, що одним із центральних понять в юридичній психології є діяльність як явище у всій його різноманітності. Найбільшою мірою нас цікавить діяльність, яка здійснюється як форми активності в юридичній системі, зокрема, форми діяльності в межах процесуальної практики. Розглянемо деякі форми такої діяльності.

У межах судової діяльності (у розгляді кримінальних справ) досліджуються закономірності, пов'язані із психічною діяльністю осіб, які беруть участь у розгляді справи. Можемо виділити конструктивний та пізнавальний види діяльності. Дослідник В. Бедь наголошує: «Головний вид діяльності в суді – конструктивний, сутність якого міститься в прийнятті рішень у разі виникнення спірних питань і винесення вироку» [1, с. 260]. Проте конструктивному виду тут передують пізнавальний вид. Сутність пізнавального виду діяльності судового процесу полягає у вивченні і оцінці зібраної і проведеної в процесі попереднього слідства інформації.

Пізнавальна діяльність суду є складним процесом, який містить чимало аспектів і складається з:

- по-перше, ретельного вивчення усіх деталей, джерел доказових фактів та оцінки усіх обставин матеріалів кримінальної справи до суду;
- по-друге, висунання інших можливих версій, пояснення фактів, приділення уваги до раніше не врахованих у ході попереднього слідства причин, що може поставити під сумнів попередню версію слідства. Це робиться з метою уникнення помилкового судового рішення;
- по-третє, зіставлення моделі події і конкретної норми кримінального закону. Для цього необхідно глибоко проаналізувати злочин, уявно відтворити факти і обставини, порівняти їх із різноманітними нормами закону, тобто вивчити доказові факти та їх джерела;
- по-четверте, вивчення особистості підсудного, потерпілих, свідків, інших причетних осіб [1, с. 260–263].

Об'єктом пізнання є злочин, пізнавальна діяльність відбувається в процесі взаємодії між слідчим

(суддею) і особою, яка вчинила злочинне діяння та слідчим (суддею) і речами, що причетні до скоєного злочину. Характер взаємодії може бути безпосередній, коли здійснюється пряма взаємодія на особу, яка вчинила злочин, свідків, потерпілих, та опосередкований, коли відбувається отримання інформації про дії особи через матеріальні об'єкти. Пізнавальну діяльність здійснює насамперед слідчий (суддя), і вона має такі особливості, за визначенням В. Коновалової та В. Шепітько:

- ретроспективний характер діяльності (здійснюється після вчинення злочинної події);
- пізнання провадиться у формі доказування (за допомогою кримінально-процесуальних засобів);
- така діяльність здійснюється спеціальними суб'єктами (дознавач, слідчий, прокурор, суддя);
- пізнання здійснюється з метою одержання інформації, що має значення для встановлення істини у справі;
- засоби здійснення діяльності визначено у кримінально-процесуальному законі.

Оскільки в суді розглядається уже скоєна подія, то в процесі пізнавальної діяльності суду використовуються наступні види розумових операцій: синтез, аналіз, порівняння, абстрагування, конкретизація, дедуктивні та індуктивні умовиводи, умовиводи за аналогією. Розумові операції здійснюються для вирішення найбільш простих завдань, що вирішуються шляхом одержання додаткової інформації; завдань, що вирішуються через відновлення перебігу події; завдань, що вирішуються за допомогою рефлексії для імітації ходу мислення осіб; завдань, що вирішуються за допомогою подолання смислових, інтелектуальних, емоційних перешкод, та завдань, що вирішуються шляхом вичленювання підзавдань [3, с. 74–76].

На підставі пізнавальної діяльності здійснюється **конструктивна діяльність**, що полягає в уявленні її перебігу та результату, плануванні дій. Конструктивна діяльність складається з послідовно реалізованих дій. Для початку здійснюється виявлення і ретельна перевірка фактів, які належать до кримінальної справи, далі відбувається заслуховування думки всіх учасників судового розгляду, після цього приймається конструктивне рішення кожного члена колегії суддів, після цього відбувається колективне обговорення виявлених фактів, прийняття рішення у справі винесення вироку і насамкінець забезпечення та перевірка виконання відповідними органами ухваленого судом вироку [1, с. 265]. У конструктивній діяльності відбуваються наступні етапи: прогнозування, планування, прийняття рішень.

Прогнозування передбачає уявлення кінцевої мети діяльності, наявність достатньої інформації для формування прогнозів та використання необхідних методів прогнозування; через брак інформації на цьому етапі формулюються припущення та версії. *Планування* – це розробка оптимальних шляхів і способів їх здійснення. Останній етап – *прийняття рішень* – передбачає прийняття тактичних або процесуальних рішень згідно з отриманою та проаналізованою інформацією [3, с. 76–77].

Комунікативна діяльність у межах кримінально-процесуального спілкування є специфічною і здійснюється в межах процедури і предмета комунікації, із застосуванням методів і прийомів, що регламентовані кримінально-процесуальним законом. Названий вид діяльності реалізується через встановлення психологічного контакту, управління спілкуванням з боку слідчого (судді), здійснення психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи іншу особу в процесі спілкування, одержання слідчим (суддею) необхідної інформації в процесі спілкування. Комунікативна діяльність слідчого (судді) вирізняється багатосторонністю спілкування, оскільки спілкування здійснюється з людьми різного віку, статусу, фаху, процесуального становища, втілюється у процесуальній формі, визначеністю предмета комунікації, допустимістю і правомірністю засобів [3, с. 78]. На думку дослідника І. Юсупова, на заваді встановленню психологічного контакту можуть ставати різноманітні бар'єри, як-от: бар'єри темпераменту, характеру, негативних емоцій (наприклад, бар'єр презирства, страху, вини, сорому, поганого настрою, страждання, огиди і брідливості) [8, с. 16].

Комунікативна діяльність суду обумовлена співвідношенням інтересів осіб-учасників судового розгляду. Інтереси деяких осіб можуть не збігатися з цілями суду встановити об'єктивної істини. В такому разі суд може застосовувати такі елементи комунікативної діяльності як психологічний вплив засобами і прийомами, що не суперечать закону [1, с. 266].

Посвідчувальна діяльність відіграє закріплювальну роль у судовій діяльності і здійснюється в межах процедури, що передбачена кримінально-процесуальним законодавством. В даному виді діяльності використовується арсенал способів фіксації: письмова фіксація (протоколювання), відеозйомка, фотозйомка, звукозапис та інші. Посвідчувальна діяльністю пов'язані із усіма іншими видами судової діяльності, і відіграє важливу

доказову роль. На різних етапах кримінального процесу результати доказування перевіряються та оцінюються, демонструються. Посвідчувальна діяльність спирається на унікальний принцип верифікації, тобто можливості перевірки [3, с. 79–80].

Окремо слід відзначити **виховну діяльність** суду. Ця функція втілюється у сприянні виправлення і перевиховання злочинців, у вихованні усіх громадян держави орієнтації на суворе дотримання законів і моральних норм поведінки. Також виховна діяльність суду відображається у процесі самої судової діяльності, а саме в об'єктивному розгляді всіх обставин справи на усіх стадіях судового процесу – це є взірцем неухильного дотримання норм закону.

Виховний вплив має й винесення вироку, оскільки покарання, що виноситься судом, повинно бути справедливим і відповідати усім особливостям кримінальної справи. Для усіх учасників судового процесу важливе значення має дотримання етичного боку правосуддя в якості виховного впливу [1, с. 267, 269]. Таким чином, судова діяльність базується на вивченні та оцінці усіх аспектів факту події та її учасників для винесення відповідного вироку.

Висновки. Отже, діяльність у юридичній психології є широко використовуваним поняттям і розглядається з різних боків. Розглянувши діяльність як форми активності в межах процесуальної практики, ми виокремили декілька таких форм.

Список літератури:

1. Бедь В.В. Юридична психологія: Навч. посіб. 2-ге вид., доп. і переробл. Київ : МАУП, 2004. 436 с.
2. Казміренко Л.І., Кудерміна О.І. Юридична психологія. Хрестоматія. К. : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 427 с.
3. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. 240 с.
4. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Діяльність як проблема юридичної психології. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 311–316.
5. Мухіна Г.В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник. Київ : ВД «Дакор», 2019. 236 с.
6. Ніколаєнко С.І., Ніколаєнко С.О. Юридична психологія : навч.-метод. посіб. щодо самост. вивч. дисц. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с.
7. Юридична психологія: практикум / уклад. С.Г. Головка. Київ : НАУ, 2014. 32 с.
8. Юсупов И.М. Психология взаимопонимания. Казань : Татар. кн. изд-во, 1991. С. 15–20.

Orlovska O.A. THE PROBLEM OF ACTIVITY IN LEGAL PSYCHOLOGY

The article considers the problem of activity in legal psychology. Activity is defined as a phenomenon with a set of interconnected elements that are formed into a structured system.

The main directions of activity in legal psychology are singled out: as the principle of unity of consciousness behavior and activity (consciousness is decisive for behavior and activity, and at the same time, the latter are a condition for its emergence and existence; behavior and activity are planned for a specific purpose), as delinquent activity (activity as a purely human activity associated with breaking the law is destabilizing and destructive); as law enforcement activity (activity as a form of human activity, but from the point of view of protection of laws and law, control of human activity as a criminal activity). Most attention is paid to activities carried out as a form of activity in the legal system, in particular, within the procedural practice.

It is noted that the concept of “activity” is one of the central in legal psychology. The following types of activity in case consideration in court are distinguished: cognitive (careful study of details, proposing possible versions, determining a specific rule of law, studying the identity of the participants in the process), constructive (imaginary representation of the course of events and their results, forecasting, planning and decision-making), communicative (establishment of psychological contact, communication management by the investigator, the implementation of psychological influence, obtaining the necessary information in the communication process), certifying (use of fixation methods that play an evidential role, their evaluation, verification and demonstration, verification), educational (assistance in the correction and re-education of criminals, education of all citizens of the state to comply with laws and moral norms of behavior, demonstration of the trial as a model of strict compliance with the law). The main characteristics of each activity and their significance for the system of procedural practice are determined.

It is determined that the unity of forms of activity forms a functional system, the subjects of which function in the system of observance of legislation, rights and responsibilities.

Key words: *activity, legal psychology, judicial proceedings, cognitive activity, constructive activity, communicative activity, certifying activity, educational activity.*